

zichzelf. De gereformeerde gemeente had geen enkele zeggenschap over de keuze van de predikant. Verrassend is de constatering dat de Bossche ambachtsgilden weinig deden aan armenzorg en geen grote fondsen hadden, iets wat in andere studies nogal eens naar voren komt. De Amsterdamse gilden hadden grote sociale fondsen, maar Amsterdam was (en is) Nederland niet! Ik vermoed overigens dat de Bossche middenklasse zijn verantwoordelijkheid voor de sociaal zwakkeren op een andere wijze tot uiting bracht namelijk door te geven aan de hiervoor al genoemde blokfondsen en aan het in 1778 opgerichte katholieke burgerweeshuis. Een kort geleden op het IISG aangevangen onderzoek naar het economisch fundament van charitatieve instellingen in de Republiek kan op dit punt meer duidelijkheid verschaffen.

Het proefschrift van Aart Vos is een echte meesterproef waaraan lang en hard gewerkt is. Het is ook een belangrijke bijdrage aan de sociale geschiedschrijving van de Republiek en brengt heel wat correcties aan op een in hoge mate gecanoniseerd beeld dat de historie liefhebbende Bosschenaren van hun verleden hebben en dat, zo toont Vos bij herhaling aan, op tal van punten grondige revisie behoeft.

Ton Kappelhof, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Brunn, G., Neutsch, C. (eds.), *Sein Feld war die Welt. Johann Moritz von Nassau-Siegen (1604-1679). Von Siegen über die Niederlande und Brasilien nach Brandenburg* (Studien zur Geschichte und Kultur Nordwesteuropas 14; Münster, New York, München, Berlijn: Waxmann, 2008, 383 blz., €24,90, ISBN 978 3 8309 1682 6).

Johan Maurits graaf van Nassau-Siegen behoort samen met de prinsen van Oranje tot de bekendste leden van het huis van Nassau. Dit mag opmerkelijk heten, want hoewel zijn overgrootvader, Johan de Oude, een broer van Willem van Oranje was, waren de vooruitzichten van Johan Maurits bij zijn geboorte geenszins gunstig. Hij was een jongere zoon van Johan de Middelste, die op zijn beurt weer een jongere zoon van Johan de Oude was. Uitzicht op een aanzienlijke vorstelijke status binnen het Heilige Roomse Rijk had hij dan ook niet. Zoals zo velen in een vergelijkbare positie zocht hij zijn heil in een militaire carrière. De omstandigheid dat twee van zijn ooms stadhouder van Friesland waren en zijn neven Maurits en Frederik Hendrik de hoogste militaire en politieke functies in de Republiek bekleedden, werkte hierbij in zijn voordeel. In 1629, hij was toen pas 25 jaar oud, had hij al de rang van kolonel. Toch was Johan Maurits hiermee nog niet tevreden. Zijn streven om 'Ebenbürtig' te zijn, dat wil zeggen gelijkwaardig, aan de prinsen van Oranje en de Friese stadhouders, kon hierdoor niet worden vervuld. Toen hij in 1636 benoemd werd tot gouverneur van de Braziliaanse bezittingen van de West-Indische Compagnie greep hij deze kans om zichzelf vorstelijke status te geven dan ook met beide handen aan. Johan Maurits' Braziliaanse tijd – 1636-1644 – vestigde zijn roem. Na terugkeer in Europa trachtte hij de prestaties van zijn

stadhouderschap zowel in druk als in bouwwerken (in het bijzonder het Mauritshuis) voor de eeuwigheid te bewaren. Het verstrijken van de tijd heeft duidelijk gemaakt dat hij hierin is geslaagd.

In 2004 vormde Johan Maurits' vierhonderdste geboortjaar de aanleiding voor verscheidene congressen onder andere aan de Universiteit van Siegen (Duitsland), waarvan deze bundel de weerslag vormt. De organisatoren in Siegen wilden echter voorkomen dat alleen het gouverneur-generaalschap van Brazilië op de voorgrond zou staan en zij stelden zich daarom tot doel 'alle Welten des Johann Moritz in den Blick [zu] nehmen'. Deze ambitie hebben zij maar ten dele kunnen waarmaken. Van de veertien bijdragen hebben er tien op Brazilië betrekking. Van de overige vier geeft er één een overzicht van Johan Maurits in de historiografie. De drie laatste artikelen behandelen de laatste drie decennia van Johan Maurits' leven. Hierin staat zijn functioneren als stadhouder (1647-1679) van de keurvorst van Brandenburg in Kleef en als vorst (sinds 1652) van Nassau-Siegen centraal. De meeste ruimte voor de jaren ná Brazilië is ingeruimd voor een analyse van Johan Maurits' hofhouding tussen 1669 en 1679. In feite vormt deze bijdrage een 'eigen boek' binnen de bundel, want hij telt honderd pagina's. Het grote gemis in deze publicatie vormt een behandeling van Johan Maurits' rol en prestaties als legeraanvoerder in de oorlogen tegen de bisschop van Munster in de jaren 1665 en 1666 en tegen Lodewijk XIV in de Hollandse Oorlog (1672-1678). Dat de Republiek er in het Rampjaar in slaagde de legers van de Zonnekoning tegen te houden en daarna van haar grondgebied te verdrijven, was voor een groot deel te danken aan Johan Maurits. De omissie van diens rol als veldmaarschalk is des te opmerkelijker omdat niet alleen Johan Maurits zelf daar zeer veel waarde aan hechtte, maar de redacteurs van de bundel er blijk van geven dat ook te doen, zonder er vervolgens inhoud aan te geven in de vorm van een artikel. Dit is jammer, want de bundel is onweersprekelijk het resultaat van gedegen wetenschappelijk onderzoek. Wie de auteurs zijn en wat hun achtergrond is, wordt echter nergens uitgelegd en ook een register ontbreekt. Bovendien veronderstelt de ene auteur voorkennis bij de lezer, terwijl een andere auteur daar weer niet van uitgaat. Dit is vooral storend bij de behandeling van Caspar van Baerle of Barlaeus, die met zijn in 1647 verschenen boek *Rerum per octennium in Brasilia* Johan Maurits op een voetstuk plaatste. Pas op pagina 151 van de bundel wordt de relatie tussen Van Baerle en Johan Maurits pas echt duidelijk.

Welk beeld beklijft er nu van Johan Maurits na het lezen van de verschillende bijdragen in deze bundel? Onder de auteurs bestaat consensus dat de leidraad voor Johan Maurits' handelen het streven naar 'Magnifizienz' was: dat wil zeggen het verwerven van vorstelijke status. Het gouverneur-generaalschap van Brazilië diende hem hiervoor als springplank. Het onderwerpen van tegenstanders, het aanleggen van steden en paleizen, het plannen van tuinen, het verzamelen van planten en dieren, kortom het vestigen van een eigen 'Imperium' had tot doel om Johan Maurits 'Ebenbürtig' aan zijn stadhouderlijke verwanten en de Duitse rijksvorsten te maken. Na acht jaar hadden de WIC-bestuurders echter genoeg van Johan Maurits' 'spilzucht' en riepen zij hem terug naar de Republiek. Johan Maurits had de buit toen al binnen: zijn roem was gevestigd. Eindelijk kon hij met zijn vorstelijke

verwanten op voet van gelijkheid omgaan.

Olaf van Nimwegen, Rijksuniversiteit Groningen

Knegtmans, P.J., *Professoren van de stad. Het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam, 1632-1960* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007, 512 blz., €51,-, ISBN 978 90 5356 963 4); Knegtmans, P.J., *From Illustrious School to University of Amsterdam* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007, 288 blz., €29,90, ISBN 978 90 5356 964 1).

De beoefening van de universiteitsgeschiedenis in Nederland kreeg in 1993 een enorme stimulans door de benoeming van Peter Jan Knegtmans als universiteitshistoricus van de Universiteit van Amsterdam. Van zijn hand verschenen en verschijnen allerlei boeken over de geschiedenis van de hoofdstedelijke universiteit (zoals in 1998 *Een kwetsbaar centrum van de geest*, over de UvA tijdens de Duitse bezetting), hij organiseert studiedagen en redigeert bundels over verschillende aspecten van de universiteitsgeschiedenis van Nederland (zoals de serie 'Universiteit en maatschappij', samen met zijn Utrechtse collega Leen Dorsman) en hij is voor iedereen die iets specifiek over Amsterdam wil weten een geduldige vraagbaak. Maar nu is dan het hoofdwerk verschenen, een overzicht van de geschiedenis van het Amsterdamse Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam vanaf de oprichting van het Athenaeum in 1632 tot de financiële overname van de universiteit door het rijk in 1960. Knegtmans zal hierna zeker niet stilvallen, maar dit is toch wel het werk dat de bestuurders van de UvA indertijd in hun hoofd hadden toen ze de auteur aantrokken. (Van het boek is ook een bekorte Engelstalige versie verschenen, met een groter accent op de geschiedenis van de laatste twee eeuwen, met minder literatuurverwijzingen, maar wel met meer en bijzonder fraaie illustraties.)

De hoofdlijnen van de geschiedenis van de Amsterdamse universiteit zijn bekend. Het begon in 1632 met de benoeming van twee tamelijk rekkelijke hoogleraren, Vossius en Barlaeus, aan een instelling die wel academisch onderwijs verzorgde, maar niet het recht had academische graden te verlenen. Formeel bleef dat de positie van het Athenaeum tot 1877, toen de stad gebruik maakte van de in de nieuwe wet op het hoger onderwijs geboden mogelijkheid om de instelling tot universiteit te verheffen. Hierna volgde een periode van ongekende bloei, die echter op den duur de financiële draagkracht van de stad Amsterdam te boven ging, met als gevolg dat het rijk in 1960 voor 95 procent de financiering van de instelling overnam (later werd dit 100 procent). Deze geschiedenis wordt met bewonderenswaardige nauwgezetheid beschreven, waarbij de mindere periodes die zowel het Athenaeum als de universiteit doormaakte niet minder objectief worden beschreven dan de bloeiperiodes. Het is in de regel een van de voordelen van een algemeen overzicht van de geschiedenis van een universiteit dat er ook aandacht is voor de perioden waarin de instelling kwakkelde of zelfs op de rand van de afgrond bungelde.

In thematische of biografische bundels of studies worden doorgaans alleen de hoogtepunten behandeld. Het zijn echter vaak de mindere periodes in de geschiedenis van een universiteit die haar karakter het beste onthullen, niet de bloeiperiodes. Die bloeiperiodes worden natuurlijk hier niet verwaarloosd, maar omdat de ruimte toch beperkt was, is de bespreking van die hoogtepunten verhoudingsgewijs wat vluchtiger en daardoor ook wat fletser geworden dan gebruikelijk. De kracht van dit boek ligt dus in de beschrijving van de mindere periodes, die ook Amsterdam heeft gekend (in het eerste kwart van de achttiende eeuw was er bijna geen hoogleraar meer over en ook rond 1860 zag het er somber uit). Knegtmans weet daarbij de verleiding te weerstaan om schamper te doen over de gebrekkige prestaties van tal van hoogleraren en hij heeft zich evenmin uitgeput in de evocatie van de meer bizarre kanten van het professorenbestaan. Die zelfbeheersing siert hem en maakt het boek zoals het er ligt zonder meer een knappe prestatie.

Door het feit dat de instelling waarvan Knegtmans de geschiedenis beschrijft een stedelijke instelling was, vertoont zij op tal van punten een geheel eigen karakter. Omdat de bestuurlijke lijnen kort waren, kon men in Amsterdam snel inspelen op nieuwe ontwikkelingen in de wetenschap. Ook was de bestuurlijke structuur van het Athenaeum en later de universiteit anders dan bij de 'gewone' universiteiten. Al voordat de rijksuniversiteiten een College van Bestuur kregen, had de UvA een geprofessionaliseerd presidium waarin fulltime bestuurders zitting hadden. Omdat de benoemingen uiteindelijk gedaan werden door het stadsbestuur, ging het bij de aanstelling van nieuwe docenten ook vaak anders toe dan in andere steden. Dat had voor- en nadelen. Als er onder de burgemeesters liefhebbers van de wetenschap zaten, zoals aan het eind van de zeventiende eeuw Johannes Hudde en Nicolaas Witsen, kon het Athenaeum daarvan meteen profiteren, maar als in de gemeenteraad de partijpolitieke tegenstellingen tussen bijvoorbeeld communisten en sociaal-democraten hoog opliepen, konden de benoemingen daar onder lijden, zoals Jan Romein in 1938 moest meemaken. Die partijpolitieke bemoeienis met nieuwe benoemingen heeft Amsterdam in de twintigste eeuw zelfs een lange tijd een minder goede naam bezorgd. Verder was ook inhoudelijk te merken dat Athenaeum en universiteit primair stedelijke instellingen van hoger onderwijs waren. Om duidelijk te maken dat de instelling het geld waard was dat de gemeente elk jaar voor haar vrijmaakte, moest de instelling ook wel eens activiteiten opzetten die vooral haar nut voor de stad moesten bewijzen. Zo had de aanstelling in 1877 van een kunstkenner als Allard Pierson niets te maken met de professionalisering van de kunstgeschiedenis, maar met de wens de universiteit ook een centrum van smaak en beschaving te laten zijn, ten dienste van de burgerij die zich voor enkele lessen bij de universiteit kon melden. Ook kreeg Amsterdam al vroeg, in 1922, een zesde faculteit voor de handelswetenschappen, want Amsterdam was ten slotte een handelsstad die op dat punt extra voorlichting goed kon gebruiken (dat het nut van die nieuwe faculteit tegenviel is overigens een ander verhaal). Ten slotte werd er in Amsterdam regelmatig gerept van een 'andere sfeer' die aan de instelling zou heersen en die haar zou doen verschillen van de rijksuniversiteiten. Of die sfeer wel anders was en zo ja, waaruit dat dan zou